

Purpose. The article deals with the modeling of the verbalization of the cosmological worldview in the poetic texts of the well-known Ukrainian Symbolist writer Yakiv Savchenko in the context of other Ukrainian writers of the Symbolist trend.

Methods. The method of the linguistic analysis of the mythopoeic cosmologic structures in the literary text was elaborated in our previous researches on the basis of studies of Ancient-Greek literary intertext in the early theatre of Maurice Maeterlinck and in the studies of the cosmologic conceptualization in the texts of Belgian symbolist poets.

Results. It is shown that structures of the conceptual cosmology in the texts by Yakiv Savchenko are generated by the series of conceptual oppositions: LIGHT vs DARKNESS, BEGINNING vs END, TOP vs BOTTOM that are involving mythological substratum: WHITE BIRD vs SNAKE, BLACK ANIMAL, SPHINX-SKELETON. The conceptualization reflects the functioning of symbolic temporal conceptual structures ARBOR MUNDI and ETERNITY. The dynamics of cosmology is represented by the concept of FIRE, FIRE CHARIOT and SKY FIGHT.

Originality. Poetic cosmology of Yakiv Savchenko generates original mythopoeic features such as the negative estimations of SUN and SKY that reflects the animistic conceptualization SUN = DEATH.

Conclusion. The studies of other poetic texts by the other Ukrainian Symbolist would help us to develop the model of the worldview of the Ukrainian Symbolist conceptual system to show the peculiarities of this important literary trend for the development of the Ukrainian language.

Key words: symbol; symbolism; cosmology; conceptual system; myth; mythological universal; archetype; mythological worldview; text.

Надійшла до редакції 05.02.18

Прийнято до друку 21.03.18

УДК 8 :81'367.625

ПИКАЛЮК Роман Володимирович,
кандидат філологічних наук, старший
викладач кафедри журналістики,
видавничої справи і редагування
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету імені
Володимира Винниченка
e-mail: rom.ann@i.ua

КОНЦЕПТУАЛЬНА СИСТЕМА ТВОРУ ЯК ЧИННИК ІМПЛІКАЦІЙ МОДАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ І. БАГРЯНОГО)

У статті досліджено вплив концептуальної системи художньої прози І. Багряного на реалізацію модальних значень. Розглянуто особливості взаємодії концептуальної системи художнього твору та його модальної організації в рамках динамічної моделі мовленнєвої діяльності автора. Визначено, що центральні в художній прозі І. Багряного концепти «СРСР» і «УКРАЇНА» функціонують у художніх творах як семіотичні системи, у кожній із яких наявні культурний, соціальний та інші коди. Імплицитна інформація, пов'язана з наявністю в тексті таких кодів, охоплює й систему модальних значень, що характеризують елементи зазначених концептів. Визначено, що вербалізація елементів певного концепту на початку або в кінці композиційної одиниці тексту визначає специфіку реалізації модальних значень у подальшому синтагматичному розгортанні тексту.

Проаналізовано основні засоби реалізації значень алетичної, епістемічної, деонтичної й аксіологічної модальностей, що характеризують елементи концептуальної системи, у художній прозі І. Багряного.

Ключові слова: модальність тексту, алетична модальність, епістемічна модальність, деонтична модальність, аксіологічна модальність, концепт, індивідуально-авторський концепт, картина світу письменника, динамічна модель мовленнєвої діяльності.

Постановка проблеми. У сучасних лінгвістичних дослідженнях поширеним є аналіз модальності тексту в когнітивному аспекті як базової категорії в системній моделі ідіолекту письменника [1]. Такий підхід дозволяє узагальнити погляди на категорію модальності тексту й дискурсу, отримані в рамках різних дослідницьких парадигм.

Водночас потребують узгодження принципи аналізу модальної маркованості різнорівневих мовних одиниць указаної категорії в межах функціонально-семантичної, логіко-граматичної та інших парадигм із увагою до статичних характеристик модальних значень і когнітивної парадигми, у межах якої переважно використовують макропідхід до вивчення категорії модальності й розглядають динамічні характеристики зазначеної категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У когнітивній лінгвістиці традиційним є уявлення про концептуальну організацію ментальної сфери та інтеграцію концептів у картині світу письменника [2; 3; 4]. Зазвичай у лінгвокогнітивних дослідженнях розрізняють культурні концепти, притаманні всім носіям певної культури, та індивідуально-авторські, які характеризують ментальну сферу окремого письменника. Дослідники наголошують на ментальній природі концепту, що знаходить вияв в ідіостилі письменника за допомогою різноманітних мовних одиниць: «Індивідуально-авторський концепт вербалізується різними мовними засобами та прийомами, які притаманні поетиці автора» [5, с. 6].

Сучасні дослідження ментальних механізмів та їх репрезентації в художньому тексті засвідчують недостатній гносеологічний потенціал статичних ієрархічних моделей. На противагу їм використовуються динамічні моделі, які більш повно відображають когнітивні механізми авторської свідомості.

Л. О. Бутакова зауважує, що «формування домовленнєвого задуму і наступна вербальна репрезентація відбувається за повної / неповної участі різних ментальних механізмів. Це виявляється в наявності в тексті форм знання, зберігання, передачі інформації, які склалися об'єктивно, – когнітивних структур у їх суб'єктивному розумінні, а також спонтанних форм, які мають емотивну, образну, асоціативну природу» [6, с. 24]. Дослідниця пропонує динамічну модель мовленнєвої діяльності, у рамках якої традиційні лінгвістичні категорії концепту і модальності можна співвіднести з інформативним і ментально-логічним складниками моделі. «Якщо інформація, знання й думки про реальний або уявний світ утілені у вигляді смислів (концептів) і певних когнітивних структур (одиниць концептуальної системи різного ступеня стабільності), то ментально-логічна частина авторської свідомості – концептуально-когнітивна система, репрезентована в тексті значеннями вербальних одиниць, суб'єктивно скомбінованих та індивідуально зв'язаних. Для індивідуальної (зокрема художньої) свідомості важливий ступінь складності взаємовідносин концептуальних структур, якості змістових конструктів, які визначає, ймовірно, організація змістової системи, характером рефлексії автора в процесі відображення та подальшої вербальної репрезентації дійсності» [6, с. 27].

У картині світу автора концепти включають в себе окремі об'єкти, а модальні значення – їхню кваліфікацію. Звернення автора до певної тематики визначає провідні концепти в межах окремого твору або всієї творчості. Модальні значення при цьому надають динаміки концептуальним структурам.

Категорія модальності в художньому тексті є носієм динамічних характеристик, оскільки вона бере безпосередню участь у формуванні динамічних структур твору (сюжету, системи мотивів). За такої системної організації концептуальні елементи експліцитно виражаються на окремих текстових відтинках, а модальні значення, що їх супроводжують, можуть мати як експліцитний, так і імпліцитний вияв.

Наскрізна тематика творів І. Багряного – зображення життя української нації в умовах радянського тоталітарного суспільства – мотивує використання елементів концептів «УКРАЇНА» й «СРСР» у зображенні художнього світу. За вербалізованими у творах елементами цих концептів закріплені модальні значення, що стабільно відтворюються в тексті й засвідчують авторську модальну кваліфікацію зображуваного.

Мета статті – визначити вплив концептуальної системи художньої прози І. Багряного на специфіку реалізації модальних значень. У нашому дослідженні використовуємо поширену в логіко-семантичних дослідженнях класифікацію, за якою модальні значення поділяють на алетичні (характеризують істиннісну природу висловлень чи предикатів), епістемічні (визначають знання мовця про об'єкти), деонтичні (пов'язані з логічним поняттям норми), аксіологічні (виражають авторську оцінку повідомлюваних подій – позитивну чи негативну) [1].

Виклад основного матеріалу. Концепти «СРСР» і «УКРАЇНА» у змістовій сфері художніх творів І. П. Багряного можна розглядати як певні семіотичні системи, у кожній із яких наявний певний код (культурний, соціальний тощо). Імпліцитна інформація, пов'язана з наявністю в тексті таких кодів, охоплює й певні модальні значення. У таких випадках елемент із виразною концептуальною належністю есплікований у межах окремого комунікативного блоку, смисловою домінантою якого є декодування мовного знака.

Результатом впливу елементів концепту «УКРАЇНА» на контекст у таких випадках може бути його стилізація під зразки української усної народної творчості за допомогою різнорівневих мовних засобів: *«А в хаті вона посадовила його на покуті, як дорогого гостя, а тоді, обливаючись буйними сльозами, почала розпитувати, а чи не бачив же він і її сина молоденького та й її чоловіка старенького десь там?.. Отакі от вони й отакі... Вигнано їх із торбами «часть свою доганяти», погибель свою шукати... і вони пішли десь, як у тую неволю злую турецькую...»* (7, с. 336).

У наведеному уривку спостерігаємо декодування знака, який у межах концепту «УКРАЇНА» містить виразне аксіологічне значення (місце на покуті як вияв пошани до людини, пор.: «покуть – в українській селянській хаті (світлиці) – куток, розміщений по діагоналі від печі, та місце для нього <...> це було місце збору сім'ї, де вона їла, приймала гостей <...> місце в народі дуже шановане...» [8, с. 463–464]). Таке декодування відбувається за допомогою відокремленої обставини причини (*як дорогого гостя*). На тлі дескриптивного дискурсу наявність такого синтаксичного засобу є надлишковою з огляду на принцип економії мовлення. Таким чином, взаємодія концепту «УКРАЇНА» і модальної сфери на цьому етапі спричиняє стилізацію контексту під українські народнопісенні зразки (див., напр. [9]). Така стилізація виражена в контексті низкою засобів: інверсійним порядком слів у реченні, зокрема, постпозицією прикметників щодо іменників (*сина молоденького, чоловіка старенького, неволю злую турецькую*), використанням зменшено-пестливих суфіксів іменних частин мови (*молоденького, старенького*), нестягненої форми прикметників (*злую, турецькую*), синтаксичним паралелізмом (*Вигнано їх з торбами часть свою доганяти, погибель свою шукати...*). Спільність мовних ознак стає чинником виокремлення комунікативного блоку, що відображає непряму мову персонажа. Модальною домінантою цього комунікативного блоку стають аксіологічні значення, протиставлені на лексичному рівні (*молоденький, старенький – неволя, погибель, злая*).

Типовим стилістичним прийомом вербалізації концепту «СРСР» в ідіолекті І. П. Багряного є замовчування як характеристика радянського суспільства в часи сталінського режиму. Таку рису на рівні поезики твору характеризує широке використання імпліцитних засобів творення змісту. Тому включення концептуальних елементів у розвиток сюжету унеможлиблює декодування концептуального знака за допомогою експліцитних засобів. Зазвичай у таких контекстах наявні елементи того ж концепту із чітким референтним співвіднесенням, що дозволяє декодувати мовний знак. Такими елементами, зокрема, можуть бути прецедентні мовленнєві структури. Так, у романі «Тигролови» наведений епізод розмови п'ятьох молодих людей, які їдуть на Далекий Схід: *«Четверо з них їдуть десь аж з Києва разом, їдуть в те золоте ельдорадо, що десь на другім кінці світу. Чого? А так! Зійшлися до купи в Києві, потячили, вирішили нагло їхати – і поїхали. Шукати, де лішиє <...>*

П'ятий – той, що у френчі й галіфе кольору кави – пристав у дорозі до веселої, безжурної компанії <...>

До салон-вагона зайшло двоє в гумових плащах, в елегантних хромових чоботях і в узбецьких – таких модних влітку – тюбетейках. Сіли біля крайнього столика, відкоркували пляшку пива, п'ють. З нудьги блукають очима по салону, придивляються до химерної люстри, прислухаються до сміху і гомону. Дивляться собі на майора, дивляться собі на веселу компанію... Презираються.

Потім один встає і підходить до хлопців. Спинається навпроти того, що в френчі і галіфе кольору кави. Якийсь час пильно вдивляється в нього, а тоді в тиші, що запанувала на хвилику, виголошує урочисто:

– **С л ь д у й т ь з а м н о й!..**

<...> – Йолопи!.. – бурмотів френч, чіпляючи знову пістоля ззаду і застібуючи пас. – Ідіоти!.. **Не вміють чисто «работать».** Балбеси!.. – І ні на кого не дивлячись та не попроцавшись, вийшов геть» (10, с. 32–37).

Вислови, які мають культурну й водночас соціальну маркованість (професійні вислови працівників НКВС – чисто «работать») у наведеному епізоді актуалізують концепт «СРСР» і нейтралізують усі можливі варіанти розвитку системи смислів. У модальній сфері художнього твору такі елементи слугують імпліцитним засобом реалізації епістемічного мотиву викриття працівника НКВС.

Актуалізація концептуальних елементів на певних текстових відтинках значною мірою впливає на динамічні процеси в модальній сфері твору й, зокрема, у системі модальних значень. Структура концептосфери письменника організовує сукупність різнорівневих модально маркованих елементів. Водночас комунікативної мети твору досягнуто шляхом зіставлення, взаємного розташування елементів, що реалізують у творі різні концепти, унаслідок чого в модальній сфері твору виявляється авторська модальність як вияв домінант світобачення.

Значну роль у реалізації комунікативної мети відіграє позиція в тексті, яку посідають елементи, що вербалізують той чи той концепт. При цьому важливе врахування як позиції елемента в композиційній організації твору, так і співвіднесення його з початком або кінцем розвитку сюжетної лінії чи мотиву (у разі, якщо елемент концепту має виразну модальну маркованість).

Так, у романі «Сад Гетсиманський» актуалізація елементів, що вербалізують концепт «УКРАЇНА» на початку і в кінці твору, на композиційному рівні створює обрамлення:

«Швидко біжать поїзди степами, швидко плвуть кораблі морями, ще швидше летять літаки попід небесами, та найшвидше летить материне серце. Через гори високії, через води глибокії, через краї чужі несходимі мчить воно ластівкою, за синами шукаючи, їх виглядаючи, та й – повертається назад змучене, – нема. Краї несходимі, міста незлічимі, гори непроглядні, чужина чужа, непривітна – не знайти там матері синів своїх. Марно кидається бідне материнське серце. Нема. А вони, сини, чи живі, а чи, може, їх і немає – ані вісток не подають, ані самі не прибувають, ані поїздами, ані кораблями, ані тими літаками» (11, с. 5).

«Багато доріг пройшли вони, з багатьох рік пили воду, багато могил полишали вони, багатьох друзів розгубили вони в землі й по божевільнях, і багато ще їм іти, багато ще їм проб приготувала доля.

Але всі **дороги сходимі**, й всі могили зчислимі, і кожна ніч – навіть полярна ніч! – кінчається ранком... І вони йдуть... Зціпивши зуби, вони йтимуть через ніч злови й зненавиди, не здаючись доти, доки її не перейдуть» (11, с. 544).

Реалізація концепту «УКРАЇНА» у наведених уривках відбувається, насамперед, за допомогою ритмомелодійних і граматичних засобів (нестягнена форма прикметників (високії, глибокії), синтаксичний паралелізм (**Швидко біжать поїзди степами, швидко плвуть кораблі морями, ще швидше летять літаки попід небесами, та найшвидше**

летить материне сердце; Багато доріг пройшли вони, з багатьох рік пили воду, багато могил полишали вони, багатьох друзів розгубили вони в землі й по божевільнях, і багато ще їм іти, багато ще їм проб приготувала доля), ускладнення синтаксичної структури контексту тощо), завдяки чому відбувається стилізація контексту під українські народнописанні зразки, зокрема жанр народної думи.

Реалізація елементів концепту «УКРАЇНА» тут відбувається в сильних текстових позиціях (початок і кінець тексту). Окрім цього, комунікативні блоки, у яких есплікована концептуальна інформація, мають відокремлену за допомогою абзацних виділень позицію в тексті. Це запобігає можливим відхиленням від сюжетного розвитку твору. Водночас вербалізація елементів концепту «УКРАЇНА» в сильних позиціях коригує ідейно-тематичний план твору, відображений і в модальній сфері. Епістемічний мотив викриття жахів радянського в'язничного побуту при концептуальному обрамленні трансформований в аксіологічний мотив руйнування українських національних цінностей у радянському тоталітарному суспільстві, що виражає авторське інтенційне значення, стабільно реалізоване у творчості І. П. Багряного.

За вербалізованими елементами концептів «СРСР» і «УКРАЇНА» закріплені модальні значення, які регулярно відтворюються в тексті. Стабільність модальних значень при цьому мотивована з боку домінант авторської ментальної сфери. Так, вербалізовані елементи концепту «СРСР» в ідіолекті І. П. Багряного співвідносні з модальними значеннями негативної аксіології, тоді як для елементів концепту «УКРАЇНА» характерні переважно позитивні аксіологічні значення.

Висновки. Вплив концептуальної сфери на реалізацію модальних значень у художній прозі І. Багряного пов'язаний із семіотичною специфікою елементів концептосфери письменника. За вербалізованими у творах елементами концептів «СРСР» і «УКРАЇНА» закріплені модальні значення, які стабільно відтворені в тексті й засвідчують авторську модальну кваліфікацію зображуваного. Модальна маркованість елементів зазначених концептів, мотивована їхньою семіотичною специфікою, спричиняє імпліцитний характер вираження модальних значень. Імпліцитні значення, мотивовані концептуальною організацією твору, ускладнюють її модальну структуру і сприяють вираженню авторських інтенцій.

Список використаної літератури

1. Семенець О. О. Синергетика поетичного слова / О. О. Семенець. — Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. — 338 с.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Анна Вежбицкая [пер. с англ. ; отв. ред. М. А. Кронгауз, вступ. ст. Е. А. Падучевой]. — М. : Русские словари, 1996. — 411 с.
3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : [термінологічна енциклопедія] / О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2006. — 716 с.
4. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. — Воронеж : Истоки, 2003. — 191 с.
5. Фадеева Ю. А. Мовні засоби втілення концептосфери роману В. В. Набокова «Дар» : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Ю. А. Фадеева ; Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. — Харків, 2007. — 20 с.
6. Бутакова Л. О. Динамическая когнитивная модель речевой деятельности автора / Л. О. Бутакова // Лингвосинергетика: проблемы и перспективы / отв. ред. В. А. Пищальникова. — Барнаул : Изд-во ААЭП, 2001. — С. 23–29.
7. Багрянний І. Вибрані твори : в 2 т. — Т. 2. — Людина біжить над прірвою [роман] ; Огненне коло [повість] ; Розгром [повість-вертеп] ; Чому я не хочу вертатись до СРСР? ; Україна біля Тихого океану / І. Багрянний. — К. : Юніверс, 2006. — 704 с.
8. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: [словник-довідник] / В. В. Жайворонок [НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні]. — К. : Довіра, 2006. — 703 с.
9. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко ; АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. — К. : Наукова думка, 1987. — 244 с.
10. Багрянний І. Тигролови [роман] ; Морітурі [драматична повість] / І. Багрянний. — К. : Наукова думка, 2004. — 368 с.
11. Багрянний І. Сад Гетсиманський [роман] / І. Багрянний. — К. : Наукова думка, 2005. — 548 с.

References

1. Semenets, O. O. (2004) *Synergetics of Poetry*. Kirovohrad: Imeks Ltd (in Ukr.)
2. Vezhbytska, A. (1996) *Language. Culture. Cognition*. Moscow: Russian Dictionaries (in Russ.)
3. Selivanova, O. (2006) *Modern Linguistics: [encyclopedia of terms]*. Poltava: Dovkillya-K (in Ukr.)
4. Popova, Z. D. & Sternin, I. A. (2003) *Essays on Cognitive Linguistics*. Voronezh: Istoki (in Russ.)
5. Fadeeva, Yu. A. (2007) *Language Means of the Realization of Conceptual Sphere in the novel "Gift" by V. V. Nabokov*. (PhD Thesis, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University) (in Russ.)
6. Butakova, L. O. (2001) *Dynamic Cognitive Model of Author's Speech*. In *Linguosynergetics: Problems and Perspectives*. Barnaul: Publishing house AAEP (in Russ.)
7. Bahrianyi, I. (2006) *A Man Runs Over the Abyss; Flamy Circle*. In *Selected Works*. – Vol. 2. – Kyiv: Yunivers (in Ukr.).
8. Zhayvoronok, V. V. (2006) *Signs of Ukrainian Ethnical Culture*. Kyiv: Dovira (in Ukr.)
9. Yermolenko, S. Ya. (1987) *Folklore and Literary Language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)
10. Bahrianyi, I. (2004) *Tiger-catchers; Morituri*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)
11. Bahrianyi, I. (2005) *The Garden of Gethsemane*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

PYKALIUK Roman Volodymyrovych,

PhD in Philology, senior lecturer of Department of Journalism, Printing and Editing, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

e-mail: rom.ann@i.ua

CONCEPTUAL SYSTEM OF LITERARY WORK AS A FACTOR OF IMPLICATION OF MODAL MEANINGS (ON THE MATERIAL OF IVAN BAHRIANYI'S LITERARY PROSE)

Abstract. Introduction. *The idea of conceptual organization of writer's mental sphere and integration of the concepts in his worldview is common in cognitive linguistics. In current studies in cognitive linguistics dynamic models are considered as the most complete in description of cognitive mechanisms of author's mentality. In author's worldview concepts include objects, represented in his literary works, and modal meanings represent their modal definition. The main topics of the author's oeuvre show the main concepts in individual literary work or in all his discourse. Modal meanings are considered as the factor of dynamics of the conceptual structures in this model.*

Modal meanings participate in forming the plot and the system of motifs in the literary work. Within such system organization conceptual elements are explicitly expressed in textual fragments, and modal meanings, which characterize them, can be expressed both explicitly and implicitly.

Purpose of the article is analysis of the influence of the conceptual system on the expression of the modal meanings (alethic, epistemic, deontical and axiological) in Ivan Bahrianyi's literary prose.

Methods. Language material is analyzed through the use of the methods of component and contextual analysis. Component analysis is used for the identifying the modal semantics of language units, contextual analysis is used for identifying the modal meanings, determined by the context.

Results. The influence of the conceptual sphere on the character of realization of modal meanings in Ivan Bahrianyi's literary prose is determined by the semiotic features of the elements of conceptual sphere. Concepts "USSR" and "UKRAINE" are considered as the main concepts in Ivan Bahrianyi's literary prose. Stable modal meanings are attached to these concepts. They verbalize in the texts regularly and show the dominants of the author's worldview. In particular, the concept "USSR" is correlated to the negative axiological meaning, while the concept "UKRAINE" is correlated to the positive axiological meaning.

Semiotic features of the elements of conceptual sphere determine the implicit realization of modal meanings in the texts. Modal meanings, correlated with the conceptual elements, complicate modal structure of the text and show the dominants of the author's worldview.

Originality. Realization of modal meanings in the texts of literary prose is analyzed on different levels of the text organization: the level of language organization (through the modal semantics of language units), composition level, plot level and the level of motifs of the literary work.

Conclusion. The results of the research can be used in further researches in cognitive linguistics. In particular, the specific features of the correlation of conceptual and modal spheres can be explored in the discourse of other authors.

Key words: modality of the text; alethic modality; epistemic modality; deontical modality; axiological modality; concept; individual author's concept; author's worldview; dynamic model of speech.

Надійшла до редакції 02.03.18

Прийнято до друку 15.03.18